

Bábony története és települése.

Az E. M. E. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályában
1938. február 3-án tartott szakelőadás.

(Második, befejező közlemény.)

4.

Az udvarnak tehát nagyságra nem okvetlenül legfeltünőbb, bár az emberi lakás szempontjából legfontosabb építménye a ház.

Bábony népi építkezésének régi formáját az az 5—6 ház mutatja, amelyeknek mindenike még a jobbágy-felszabadulás ideje előtti korból való.⁵⁹ Mindenik boronafából rakott, vályoggal tapasztott, szalmafedeles építmény. Ezek közül a Varga János háza kétosztású, a Balmoş Juoné meg a Moga Nyikolájé három, az Eszes István Dézsié szintén három osztású (22—25. kép). A Varga-féle ház kettős beosztása egy kisebb és egy nagyobb lakrésze tagolja a házat; ilyenre a régebbi bábonyi építkezésben nincs példa (22. kép). Érthető is ez, hiszen a Varga-család a falu jelenleg egyetlen nemes eredetű, de teljesen elszegényedett családja,⁶⁰ az építkezésben némileg bizonyára a paraszt-építkezőktől elütő, külön utakon járt. Egymással teljesen azonos ház-típust őrzött meg a másik két rumén tulajdonos régi háza (23—24. kép). Bár e házfajta háromosztatú, lakás céljaira csak egy helyisége való. A be-
menő a *pitvarba* (*t'indă*) jut be, innen jobbra ajtó nyílik egy szűk, sötét kamarába, balra pedig a lakószobába.⁶¹ Ez az egyik régi bábonyi ház-típus. E házfajnak a későbbi parasztépítkezésben is több példáját látjuk mind a magyar, mind a rumén építkezők között. Nem lehet tehát egyik nép-elem különleges építkezési formájának sem tartanunk. A másik háromosztatú ház-típus az Eszes István Dézsi házán tanulmányozható (25. kép). Ez az előbbtől elütő. Úgy látszik, tulajdonképpen két önálló háznak az egyesítéséből származott úgy, hogy az előbbi ház sötét kamráját szobává (*ház*) bővítették ki. E különálló és külön bejáratú házrész után hátrafelé esik a *pitvarból* és *házból* álló második lakrész.

Nem tekintve az újabb, egészen városi mintára épített vagy kereskedelmi célokat szolgáló részekkel (koresma, bolt) bővített házakat,

⁵⁹ Eszes István Katona 75 év körüli ember közlése.

⁶⁰ A családnak e faluban élő utolsó férfitagja, Varga János kerekességéből, ennek fia cipészszégből tengődik.

⁶¹ Itt is, meg a következőkben is, a rumén népi elnevezéseket csak részben tudom közölni, mert az erről Márton Gyulától készített jegyzetek sajnálatos, de itt nem részletezhető külső okokból nem állanak rendelkezésre.

Bábonyban még két házfajtát találhatunk. Midkettő kétosztású ugyan, de elrendezése és az egyes részek rendeltetése részben mindkettő esetében más és más (59. kép).

Az egyik fajta épület tornácra szolgáló ajtaján előbb a *pitvarba* (B) lépünk be és onnan egy balkézre nyíló oldalajtón jutunk az utca felé eső ünneplő szobába, az *első házba* (A). A másik fajta ház két része viszont egymástól teljesen különálló. Itt az *első ház* (A) az utca felé néz, a hátsó kicsiny, gyengén világított rész, a *kamara* (B) pedig hátra, az udvar felé esik. Amaz az otthonülő családtagok nyári és főként téli tartozkodó helye, emez pedig a mellett, hogy különböző háztartási kellékek (zsír, szalonna, turó, ruha, vászon stb.) raktárhelye, egy belehelyezett heverővel (*ágy*) alvóhelyül szolgál többnyire a gazda és felesége számára. Ez a kamra úgy épül, hogy hozzáveszik e részhez a ház hátsó felére eső tornác-véget is; így a kamrát nagyobbá teszik.

Kizárólag a szegénység házfajtája az egyetlen helységről álló ház (26. kép). Ilyet mindössze néhányat ismerek Bábonyból. Egyikben az öreg Raita Gyorgyika szalmafedeles boronaházában feltétlenül a régebbi egyosztatú bábonyi ház legtisztább alakja maradt ránk. A többi, két cigány viskó, a szőlőbeli vincellér háza és egy szegény rumén család deszkafedeles házacskája már az újabb építésmód szerint épült.

A legrégebbi típust őrző öt házon egyben a régi bábonyi házak fedél-formáját is tanulmányozhatjuk. Magas fedélszékes, szalmafedeles házak ezek. Kémény nincs rajtuk; a *pitvarban* levő hatalmas *langfogón* át távozó füst a kéménynélküli padlásról a szalmafedelen vajt füstlyukon át talál ki a szabadba. Ilyen szalmafedeles ház van néhány még ezen az öt legrégebbin kívül is Bábonyban. A csűrök fedele is elég gyakran szalmás, bár az újabb építkezés alkalmával elsősorban a csűr szalmafedelét cserélik ki zsindeley-, vagy ma már cserépfedéllel. Egy-egy újraépítkező a csűr kicserélésekor egyenesen a cserépfedélre tért át, de általában a cserépfedél divatját a zsindeley előzte meg. Érdekes, hogy 1900 táján a szalmafedeles házak még többségben voltak Bábonyban, hiszen ekkor a falu 49 háza közül 30 volt ilyen és csak 19 zsindeleyel fedett; cserépes ház e tájt még egy sem volt a faluban (Stat. Közl. Új sorozat I. 412—13). A zsindeley azonban már nemcsak anyagban jelentett szakítást a régivel, hanem a fedélalkat megváltozásával is járt. A zsindeleyel fedett házak fedélszéke jóval alacsonyabb, vagy ha magas, sokkal szélesebb, mint a szalmával fedetteké. Az újabb építkezésben azonban a fedél alakja más tekintetben is változott: valószínűleg városi mintára a ház fedelének utca felé néző homlokzati részét (*házwég*) és a vele szemközt, az udvarra rugó végét nem egymásra dülőnek, hanem függőlegesen állónak készítették; így keletkezett a Jankó Jánostól *vágott fedél*-nek nevezett fedél-fajta (48. kép). A homlokzaton így nyert felületet bedeszkázták, a deszkázatba apró díszeket, építési évszámot, az építetők nevét tartalmazó szövegeket vagy csak kezdőbetűket vágtak bele. Később valószínűleg ugyancsak városi hatásra a homlokzat fedélszerkezetén faragott gerenda-részeket (*árbuc* és *cifraság*) helyeztek el és a gerendácskák bezárta közököt finom, deszkába vágott díszítésekkel töltötték ki (28.

kép). Ezzel egyidejűleg a házfedél homlokzati részén a deszkafelületet meg a párkányokat, a sarkokat kicifrázták és a hegyben összefutó részre díszít, rendszeren tulipánt, keresztet vagy más mintás cifrázatot faragtak (49—54. kép). Az újabban, egy-két évtized óta épített cserépfedeles házak már ehhez a vágott-fedelű és cifrább háztípushoz tartoznak.

A régebbi házakon a háznak az udvarra néző hosszabbik oldala mellett töltés van; ezt a fedéllel borított részt nagyobb ládák, hambárok tartására használják. Az új házak tornáca oldalt deszkázott; oszlopai egyszerűek, cifrátlanak, csak a kötések (*könyök*) árulják el a faragó díszítő szándékát (55. kép).

A ház belsejét ablakok világosítják (58. kép). A régi, szalmafedeles házakon az ablakok nyithatatlan, alig 25—30 cm-es négyzet-ablakok voltak. A fakeretben a 70 év körüli öregek egyöntetű vallomása szerint az üveg helyén *bendő* (r. *bind'eu*) volt;⁶² az üveget csak a múlt század végén kezdték alkalmazni az ablakokon. Az újabb házak ablakai már táblás, kinyitható, illetőleg kivehető ablakok, a legújabb városias házakon meg éppen kétszárnyú ablakok vannak.

5.

Magának a háznak a megépítése itt is a falusi ácsok dolga. Ha valaki házat akar építeni, elmegy az ácshez és megbeszéli vele, hogy mit szeretne építeni. Az ács megmondja, hogy milyen fa-anyagra van szükség. Azután megalkusznak egészben, az egész épületre.⁶³

Első dolog, hogy kiássák az alapot, mert újabban már kőalapra építkeznek. Mivel a faluban nincs kőbánya, követ a közeli Farnosról hoznak. A szegényebbje a Nagymart gyenge, mállós homokkővből ont magának követ. A követ aztán *odasorjazzák* végig alapnak. Arra rakják a talpokat.⁶⁴ Lefektetik a három *hosszú talpat* (*talpa ce lungă*)

⁶² Természetesen ez régebben egészen általános volt; a *bendő* (hólyag) helyett alkalmaztak lantornát is. „Egy régi szalmafedél alatt lévő fa ház... világosodik *lantornás* két ablakkal” — olvasom egy 1773-i szilágysomlyói összeírásban (E. M. Gr. Bánffy I. Nemz. Szilágysomlyói csomó).

⁶³ A házépítésre vonatkozó felvilágosításokat Eszes Márton a Mártoné, 51 éves ácsmester és református kurátor adta.

⁶⁴ Régen csak a földre tett fatalpakra építettek. A régi szalmás házak ma is ilyenek. Az ilyen ház valósággal mozgatható volt. A bábonyi református egyházközség tagjainak egy 1789. március 13-án gr. Wass Sámuelhez és feleségéhez, gr. Bethlen Rózáliához intézett kérésében szó van egy ilyen ház elvontatási kísérletéről. „... Az veszedelmes időben... ami kevesen megmaradtanak életben (t. i. a falusiak közül), hazajöttek, azok közül az egyik a cinteremben csinált magának házat... Minekutána... a magyarság anynyira szaporodott volna, ... azon cinteremben akartanak templomat építeni... de akkor... az ottan lévő házat sajnálván elhányni, akarták onnan egészen a Patakon túl a templom és cinterem helyéről elvontatni ökrökkel az maga fundusára (t. i. a jobbágyinak), de osztán mind a láncok, mind pedig a ház talpjainak összekapcsolatásai megbomlodozván, úgy maradt ott azon a helyen” (Az idézett kérés a váralmási anyaegyházközség levéltárának bábonyi csomójában van.).

és a 3—4 rövid talpat (*talpa ce scurtă*), összerójják és egymásba eresztik. A hosszutalpra állítják fel a láffákat (*brâncari*) azaz a tornác oszlopperendáit. Ezeket símára faragják és néha felső részüket szépen faragott könyökkel erősítik a láffagerendához. A másik két hosszú talpra állítják fel a sasfákat (*șoși*); ezek közül a sarkokon levőket saroksasfáknak,⁶⁵ az ablaknál levőt ablaksasnak (*șoș d'e fereastră*)⁶⁶ nevezik (58. kép). A sasok között állanak a ferdén alkalmazott görbesasok (*șoși strâmbi*). Ezekre a sasfákra teszik rá a két rövid koszorugerendát (*cunună scurtă*) és a hosszú koszorugerendát (*cunună lungă*). A sasok és görbesasok közeit rakófával töltik ki (58. kép). Ezzel a ház alaprészének faváza meg is van. Most következik a fedélszerkezet építése. A koszorugerendákra és a láffagerendára keresztbe kb. 1—1 méter távolságra fójógerendákat (*grinzele*), ezekre pedig hosszába stablon deszkákat (*scânduri de șablon*) helyeznek. Magát a fedélszerkezetet a háromszögben egymásba rótt szarufák (*carn'e*), a szarvazat (*carn'it*) és a kokasülő (*scleme*) alkotja. Erre a vázra szélkötéseket és lécezést (*leputuri*) alkalmaznak (56—58. kép).

E fedélszerkezet-leírás az újabb zszindely- vagy cserépfedelű házak fedélszerkezetét szemlélteti. A szalmafedeles házak fedélszerkezete ettől némiképpen eltér. Az ilyen házak esetében a stablondeszka helyére egy hosszú gerenda, a szarufagerenda, szarufatartó, vagy régies nevén geresztartó (*streșinari*) került.⁶⁷ Erre tették azokat a hegyezett karókat, a *pricseket*, amelyek a fedél szalma-anyagát tartották. A szalmát szükséges volt minél tömötyjebben rakni.

Mikor a favázat elkészítették és a fedés is halad, következik a tapasztás. Ezt rendszeren cigányok végzik. A sárga, szívájkos agyagot fölászthatják, ezt többször átvágják (= összevágják) kapával, jól megtapossák, szalmát, illetőleg pelyvát hintenek rá és azt is beletapossák. Ha kész vannak, sarogjával odahordják a fal mellé. A rakófákra és a sasokra vékony, kettéhasított mogyorófa-vesszőket szegeznek és az agyagot rátapasztják a fa-falra. Mikor ez a tapasztás megszárad, finomabb tapasztani való agyagot hoz a gazda, ezt pelyvával és trágyával finomra meggyúrva, lesikárózza a falat. Ebben a dologban a felesége is segít neki. A meszelés az asszony dolga. E faluban fehérre meszelik a házakat.

A ház belsejét úgy készítik el, hogy a szoba föggjét telehordják szívájkos agyaggal vagy földdel, ezt jól megdöngölik a döngölőfával. Mikor ez kiszárad, meghasadozik, az asszonynak ezt is be kell sikárolni. A lesikárolt földre azután finom homokot szórnak.⁶⁸

⁶⁵ A saroksasfák természetesen háromvésetűek.

⁶⁶ Az ablak részei: az ablakszemöldök (*fruntur d'e fereastră*) és az ablak ajja; az ablak deszkakeretét *ablak tok*-nak, az ajtóét *ajtótok*-nak nevezik.

⁶⁷ Az ez alatt levő részt, ahol a csepegő van, *gerezdnek* (*streșină*) nevezik.

⁶⁸ A homokszórás azután is időnként megismétlendő művelet marad; „nagytakarításkor“ ezt mindig megteszik az asszonyok.

Nemcsak a külső változott. Régebben lassan, ma már egyre rohamosabban változik a ház belső képe is. Hogy milyen lehetett a régi bábonyi ház belseje, arra nézve a meglévő régebbi típusú házak nyújtanak felvilágosítást. A Balmoş Iuon és a Moga Nyikuláj egy típusú (háromosztatú) házának egyetlen udvarra szolgáló ajtaján a *pitvarba* (*t'indă*), ebből jobbra egy kis ajtón át az egyetlen lakóhelyiségbe lépünk be (32. és 60. kép).

A *fődes* pitvarban semmi butordarab nincs. Csak az elsőház kemencéjének hatalmas búbja folytatódik a falon átjőve itt is; a szobából a kemence kürtője is ide ontja a hatalmas, négyszögletes alapú, felfelé keskenyedő szikrafogóba (*langfogó*) a füstöt, hogy aztán annak szélein kitérülve a kéménytelen padlásra, onnan pedig a füstlyukakon át a szabadba érjen ki.⁶⁹ A szoba berendezésében a legtöbb helyet foglalja el a vörösre festett *parasztkályhák*-ból (= égetett máztalan csempékből) vagy zöld mázas *kályhák*ból rakott kemence (29, 30. kép). Ilyen hatalmas alkotmány még a falu több magyar és rumén házában látható. Az újabb kályhák zöld mázos csempéből, kissé karsúbb kivitelben készülnek, de még őrzik ezt a régebbi összetett formát (31. kép). Csak a legújabbban rakott külön *fűttők* térnek el jócskán ezektől a régebbi együttes fűttő-kemence alaktól.

Megjegyzem, hogy a tűzhely-típusok között kétségtelenül az a legrégebbi, amelyet Eszes István Dézsi házában (25. kép) pitvarában láttam. Ez a pitvar falának közepe tájára, az első házba nyíló ajtó mellé a falhoz épített agyag-emelvényre rakott szabad tűzhely volt; felette hatalmas *langfogó* szolgált a füst olyanszerű kivezetésére, mint azt már előbb is megjegyeztem. Künn a nyári konyhában a bábonyiak még ma is tulajdonképpen szabad tűzhelyen főznek, bár a tűzhely oldalékánál ott áll a sütőkemence búbja és oldalt az üstforraló katlan is (19. kép). A belső tűzhelyek kemence-részének hatalmas szája előtt égő tűznél főznek benn is, de a füstöt a kemence, illetőleg a fűttő kürtője viszi ki (29—30. kép). A régi kismemesi házak egyik érdekes fűttő-fajtáját őrizte meg a Varga János régi házában levő tűzhely; ez a fűttő-faj, melyet a faluban csak itt találtam meg, fejlett és aránylag bonyolult szerkezetével elárulja kívülről való származását (33. kép). Szerkezetben némiképp rokon ezzel az újabb különálló és *fűttő* néven ismert tűzhely (34. kép). Ezek közül egynémelyik felső részének zöldmázos kályhacsempéin látható évszám elárulja, hogy e kályha-típus első példányai itt csak a XIX. század végén épültek (39. kép).

Mint már előbb is mondtam, a legrégebbi fajta fűttő-kemence tűzhelyek felső építményét, füstjáratát síma parasztkályhából rakták ki, az egyes csempe-táblák közepét barnás-vörös festékekkel, a széleit pedig fehér vagy kékes mészfestékekkel színezték, úgy hogy e kályhák egyszerűségük mellett is hatalmas méretükkel, éles színfoltjaikkal különös

⁶⁹ Egyetlen háromosztatú házban figyeltem meg azt, hogy a belépőt mindjárt a pitvarban hatalmas sütőkemence fogadja.

művésziességet kölcsönöztek a szoba e sarkának. De néha a máztalan csempéken is voltak díszek. Legalább is egyik bábonyi padláson talált égetett, máztalan kályhacsempe erről tanuskodik. E csempén levő dísz egyik jelegzetes eleme, a legyezőszerű, *gyertyás*⁷⁰ minta a kalotaszegi varrottasokon is előfordult (37. kép).⁷¹ A ma látható mintás kályhacsempék mind zöld mázosak. Az évszamosokon mult századi számjegyeket (1882, 1895) találtam, bár kétségtelenül régebbi minták felhasználásával készültek (35—39. kép). Egyrésztük a tőszomszédos Váralmás ma is virágzó kályhásságának terméke, de egyes darabok származhatnak a szintén közeli Bánffyhunadról is. Ugyanis ez a városka a bábonyiak bevásárlási és „divatközpontja“; egyébként is a Bánffyhunadról ismert csempék között felfedezhetjük a bábonyi kályhacsempék sok díszítő-elemét. Csak azokról állapíthatjuk meg a kétségtelen váralmási eredetet, amelyeknek készítőjéről a ma is élő kályhaépítetők a csempéken levő kezdőbetűk alapján tájékoztatni tudnak. Így ismerjük egy váralmási kályhamester, *Kovács Alajos* nevét (39. kép). Az újabb csempék a régiekkel szemben a formák lendületében és a kivitel módjában is hanyatlást mutatnak. Ez részben a gondatlanabb kidolgozással, tehát hanyagsággal, részben pedig a régi nyomó-minták kopásával, esetleg a felhasznált agyag-anyag silányságával magyarázható.

A tűzhely az *első háznak* (szoba) csak egyik sarkát foglalja el. A régebbi bábonyi házak egyetlen butorozott szobájának elrendezésében határozott rend uralkodik. Ugyanazon az oldalon, ahol a tűzhely áll, a szoba másik sarkában áll a teljesen egyszerű, gyalulatlan faoszlopocskákból és deszkából készített *ágy (pat)*. Az ágy és a tűzhely közötti üres helyet pad vagy egy kétlábú, lábatlan felével a *tűszej főgyére* támasztott padocska, a *pučik*, a rumén házakban esetleg kisebb láda (*lăd'icioară mică*) tölti ki. Az ágy előtt 1—2 *szék (scaun)*, esetleg e mellett *bölcső (belcei)* áll (60—61. kép).

A szobának az utca felőli oldalán, csaknem az ágynál kezdődik az L alakban megtört *padláda (podladă, lad'ifă)*; ez a szemközti sarkot tölti ki. Sarko-részén a rumén házakban gyakran magasra felrakott összefogdosott fehérnemű-rakás van. E padláda előtt áll az asztal. A szoba másik ajtó megetti sarkában egy másik fekvő hely van, a kettő (t. i. az asztal és az ágy) között pedig egy különböző dolgokat magába foglaló láda; ez régebben vagy festetlen, a havason faragott, vagy virágozott, tulipántos láda volt, újabban barnára tarkán, pettyezetve, vagy csíkosra festett városi holmi. Egy magyar házban, az öreg Eszes István Katona egyetlen szobából áló lakásrészében megtaláltam még az asztal és a padláda sarka feletti részen derékszögben futó fafogast; a régi divat maradványaképpen néhány töredezett, virágos kancsó

⁷⁰ Asztalos Jánosné Kún Ilonától (Magyarfenes) hallottam a minta ilyen nevét.

⁷¹ Vö. Malonyai: *i. m.* I. 67. — Palotai Gertrud: *Török hagyatéka a kalotaszegi himzésben*. Bpest. 1937. 5. — Palotai szerint e minta török eredetű. — Még előbb hasonló mintát közölt Kelemen Lajos a sövényfalvi ref. egyháznak egyik XVII. századi keleti varrottasáról. Erdély Népei (Az „Erdély“ népr. mell.) IV (1901). 14.

is volt még rajta.⁷² Régebben, mint Kalotaszeg más részein még ma is látható, virágos kancsók színes sora díszítette a bábonyi házak egyszerű fehérre meszelt falait. A kancsódísz alkalmazásának divatja ma már teljesen eltűnt. Most a falat a szegényebb házakban telerakják főként cserép, de néha *porcolán-tányérok*kal. A porcolán-tányérok jelenléte és száma a gazdagság fokát jelenti. Ugyanez a vélekedés a faluban a mestergerendába vert szegekre aggatott *porcolán csupokról* is.⁷³ A falon ezeken kívül a tűzhely közelében rendszeren *tálos (alamári)* is van, az ágy felett pedig *rudravaló* [= rudon függő, kb. félméter széles fekete-fehér vagy piros-fehér csíkos szőttés (*rudari*)]. Erre azonban már csak a rumén házakban akadtam (32. kép).

Az újabb házakban a szobának ez a régi rendje megbomlott. Egyes magyar házakban az ágy áthelyeződött az ajtó mögé és magas kék-fehér, piros-fehér, fekete-fehér csíkozású szőttés párnavégekkel díszített vetett ággyá nőtt. Az ágy magasságát legtöbbször a magasan levő oldaldeszákra alkalmazott polcokkal növelik, és az ágy első felét házi-szöttés vászonból, horgolással, vagy vagdalásos, régebben írásos varással⁷⁴ díszített lepedővel takarják le (41. kép). Az ágy tetejére a hosszanti tengelyre merőlegesen 3—4 sor párnát tesznek; e párnák egyik végén, a csúpján vagy szőtt, vagy újabban horgolt díszítés van. A szöttés mindig kék-fehér, piros-fehér, vagy fekete-fehér, a horgolás pedig tiszta fehér színű. A párnák és az alájuk tett gyapju-pokrócok számából a házigazda anyagi helyzetére nézve biztos következtetéseket vonhatunk le. A jobbmódú házakban ma már városias *kredenc* (pohárszék) foglalja el az ágy előbbi helyét, valószínűleg azért kellett az ágyat a ajtó mellé tenni. Az itt-ott látható varrógép helye nem meghatározott.

A butorzat ma már az átalakuló, városiasadó falusi világ hajlamainak megfelelőleg újabban a kispolgári városi elem ízlés-világának lefelé szálló roncsaiból tevődik össze. Csak nagy ritkán látni egy-egy háznál az újabban barnára vagy tarkásra festett butorok helyett egy-egy régi virágos vagy festetlen széket, fehérre surolt ócska padládát vagy rozogán is nemesformájú, ütött-kopott asztalt az egykori, véglegesen eltűnt paraszt-butorosság idejéből (43—45. kép). Érdekes, hogy e darabok sokszor a fafaragások egyszerű díszítéseinek kétségtelenül népies-barokk elemek fedezhetők fel. Talán a XVIII. század közepén (1752—1753) itten dolgozó Kövendi Asztalos Márton és legényei, Ridéli Márton meg Rákosi György, mindannyian kolozsvári mesterek munkálkodásának utolsó hatás-rezdzülése kanyargózik e butorokon éppen

⁷² Néhány éve adták el a többi népművészeti termékeket gyűjtő kereskedőknek. Az utolsó tört kancsók közül egyet a magam, négyet pedig az Erdélyi Kárpát Egyesület néprajzi gyűjteménye számára szereztem meg.

⁷³ Az egyik rumén ház (a Moga Nyikulájé) falán a következő tárgyakat figyeltem meg: 31 drb. agyagtányér, 26 drb. porcelántányér, 3 katonaemlék fényképpel, 1 tükör, 1 óra (ingás) és 3 drb. porceláncésze. — Egyik magyar nagygazdánál (Észes Laci Jankó) csak a porcelán tángyérok százon fejjel voltak és a csészek száma is 50 körül járt.

⁷⁴ Ma már csak egy almási származású asszony házában láttam egy darabot.

úgy, mint a református templom szószerének, karzatának és úrasztalának barokk vonalaiban (46. kép).⁷⁵

Nagyon keveset mondhatunk a ház többi helységének butorzatáról. A háromosztatú házakban a kamara egyszerűen lomtár is; ide mindent beraknak. Elmaradhatatlan butordarabja a kisebb vagy nagyobb *szuszik* (r. *ladă*, a nagyobb: *lădoi*). Ebben szőttest, ruhaneműt, lisztet stb. tartanak. A kétosztatú magyar ház különálló kamrája, a mellett, hogy még változatosabb tartalmú raktárhelyiség, az egyik sarkában meghúzódó fekvőhely a gazda és felesége együttes hálólhelyeül szolgál a hidegebb időszakban. Egyébként a gazda esetleg vejeével a *csűr hijján* (szénapadlás), a fehérség a gyermekekkel a tornácra vetett ágyon vagy a csűr színjében hál.

7.

Az emberi élet utolsó állomása, a testnek végső települő helye itt is a temető. Bábonyan két felekezet s ennek megfelelőleg két temető hely van. Az egyik a görög katolikus, a másik a református temető. Mindkettő egymás mellett van: alig észrevehető félméteres talajmélyedés választja el őket egymástól. Ami mégis bizonyos jellegzetes elkülönítő színt ad a református temetőnek, az a már messziről látható sajátság, hogy a református temető fával gazdagon beültetett, míg a görög katolikus temetőben csak itt-ott magányoskodik egy-egy nevendék szilvafa; ez is a temetőnek abban a részében, ahol csak régi, bedőlt sírok és elkorhadt, lehullott keresztfájú keresztetek vannak (65. kép). A temetőre használt részben nincs élőfa. Közelebb kerülve, természetesen más, elütő sajátság is feltűnik a két temető között. A görög katolikus sírdombjainak fejénél *kereszt* (*cruce*) áll, a református temetőt viszont faragott, egyenes oszlopocskákból álló *fütülvaló fák* (kopjafák) díszítik (63—68. kép). A görög katolikus kereszt leggyakrabban egyszerű keresztberótt gerendácskákból készül, minden dísz nélkül, legfeljebb a meghalt neve, életkora és halálozási éve van kezdetleges betűkkel a fejfára vésvé. Sokszor a keresztet háromszög alakban reászegezett deszkalapokkal védik az eső ellen. Az újabb kereszteten már némi díszítőhajlam is megnyilvánul. A feliratok egyszerűek, szűkszavúak. A leghosszabb feliratot itt idézem: *Aci, să odic / Josivu, Raita / curator, și / cantor nă / scut la anu / 1876, răp. / ân (!) / Domnu / 1928 luna / II. 26.* — A legtöbb felirat azonban még kevesebb adatot tartalmaz a halott életére vonatkozólag. Egy keresztfán pl. ez a felirat áll: *Aci să odi / gneș / te (!) ser / vitori / u lui D / umnez / eu Nicu / lae / munte / an r. p. in 1916.*⁷⁶ E felirat fölő a függőleges kereszt-részre kettős keresztet faragtak.⁷⁷

⁷⁵ Vö. Szabó T. Attila: *A bábonyi népi építkezés néhány emléke*. Erdély XXXV (1938), 19—22.

⁷⁶ Ez a legáltalánosabb szöveg.

⁷⁷ A rumén temetőben mintegy 80 ép és 40—50 olyan kereszt van, amelynek a keresztfája hiányzik és így felirata elpusztult, három egyszerű sírkő található benne.

Mind a fütül való fák formáját, mind a feliratok sokféleségét tekintve, sokkal változatosabb a református temető. E temetőnek 1935 őszén megszámlált 59 fejfája és 6 sírköve közül formára nézve egyik se volt a másik szakasztott mása. Néprajzi szempontból természetesen főként a fütül való fák érdekesek, a sírkövek itten semmit sem nyujtanak; különben is nem itt készülnek, hisz itt nincs kő és így kőfaragó sincs. A fejfákon két részt különböztetünk meg: maga az *oszlop-rész* és a többé-kevésbé cifrára faragott *fejfa-fő*. A fejfa tölgy-, vagy cserfából készült oszlop-részére vésik fel a feliratot; a fejfa-fő rendszeren az ú. n. ereszes sírkövek mintájára ereszes faragású. A fejfafő egyszerű díszítésű, sohasem olyan sokszorosán tagolt, felfele vékonyodó tulipánszerű kehelydízben végződő faragású, mint a többi kalotaszegi falvak fejfái.⁷⁸ Az egyszerűbb, régebbi típusú fejfák mellett, a régies temetkezés érdekes tárgyi emlékeit is feltaláljuk a temetőben. Mikor 1936 nyarán a temetőben jártam, az egyik fejfán egyenes lécre rászegzett trapéz alakú léccerteremt láttam, egy másik fejfán pedig egy F alakú léccerteren két kifeszített, de az időtől megviselt kendőt és néhány elfakult szalagoeszkát lengetett a szél. Kérdezősködésemre elmondták, hogy a léccerteret *zászlónak* vagy *lobogónak* nevezik, a temetéskor viszik ki és szegzik a kopjafára (67—68. kép). Csak legényt, leányt és gyermeket illet meg ez a szokás. A *rúd* vagy *háromágú* (keret) formájára színes *delin-kendőt*, az elejére *szőr-kendőt* tesznek; a gyermekeknek csak egy kendő jár, a felnőtteknek több. A kendőt színes szalagoeszkákkal díszítik; újabban virág-, illetőleg örökzöld koszorút is tesznek a kopjafára.⁷⁹

1937 őszén újra megvizsgáltam a temetőt.⁸⁰ Az előbbi évi zászlós temetkezésnek már csak a keret anyaga maradt meg, de egy frissen hantolt sír végén ott láttam a *fütül való fát* a lobogóval. A fejfára akasztott őszirózsa-koszorút fejjül vörös szalag kötötte át. A zászlórúd első, a felirat felé eső felén piros *fődü* (alapú) zöld-fehér virágos *szőr-kendő*, hátul fehér alapú fekete mintás kendő feszült, rajta fehér, kék, piros és zöld szalagdízsek, csokrocskák voltak. Az egyszerű vonalú fejfáról a következő feliratot olvastam el: 1937. IT NYUG / SZIK / BOD / IZS ILUS / ÉLT ÖT / HETET / ISTEN OR / SZÁGÁN / AK POLGÁ / RA.

Odébb két egymáshoz símuló fejfa, egy alacsonyabbacska meg egy magasabb, szintén két csecsemő-korban meghalt gyermek korai halálát

⁷⁸ L. Jankó: *i. m.* VI. tábla 3—6 sz. fejfáit. Az itteniek a 2. számú típusához tartoznak. L. még Malonyai: *i. m.* 255 kk.

⁷⁹ Ha nagylány (eladó lány) hal meg, akkor bojtját és pántlikáit mind ráteszik a zászlóra.

⁸⁰ A zászlós temetkezés emlékét megtaláltam Magyarlápason (Szolnok-doboka m.), Domokoson (u. o.) a magyarságnál: A szomszédos Váralmás román temetőjében és a Kolozs megyei Mikes ugyancsak román temetőjében láttam a zászlós temetkezés tárgyi emlékeit. Debreceni László szíves szóbeli közléséből tudom, hogy a temetkezés nyomai Magyargyerőmonostor, Váralmás és Zsobok református temetőjében is megfigyelhetők. — L. még *A kopjás temetkezés késői emlékei* című cikket (Pásztortűz XXIV. 1938. 529—32.).

és a falu egyik ijesztő népegészségügyi sajtósáágát, a csecsemő halandóságot hirdette. A két fejfáról a következő feliratot betűztem ki: 1935 / IT NYUG / SZIK / BÉKÉBEN / KUDOR GYÖRGY ISTEN / OSZA / GÁNAK / POLGÁRA / ÉLT 8 / HETET. // — 1934. / ITT NYUG / SZIK BÉ / KÉBEN / KUDOR / KATA ÉLT / 2 NAPOT / BEKE PORA / IN. //

E két felirat szövege csaknem minden bábonyi kopjafán ilyen alakban fordul elő; csak a név és a személyi adatok változnak. Még egy lévőta fiának fejfáján is ilyen feliratot olvastam: NAGY JÁ / NOS DÉZSI / SZÜLETETT / 1889-BEN / JUL 12 ÉN / MEGHOLT / 1894 DEC. / 3ÁN LE / VITA TANI / TO FIA / ISTEN OR / SZÁGÁNAK / POLGÁRA.

A hosszabb szövegek ritkák. Ez természetes is, hiszen a keskeny kopjafa írásra felhasználható felülete is már bizonyos határt szab a szöveg terjedelmének. Hosszabb szövegek csak a kő-síremlékeken fordulnak elő. Ezeket az ide kb. 12 km-re levő, kőfaragóiról híres Zsobokról szállítják. Egyik ilyen kővön a következő felirat áll: ITT MUTATYA AZ / ÉN KÖVEM AM- / RUZS MÁRTON / VOLT A NEVEM / 1847-BE ZOBK (! Zsobok) KÖSÉGBE SZÜLE- / TEM GERGEY (!) / ERZSOK VOLT HIT- / VESEM KIVEL 13 / ÉVET SZÉPEN ÉL- / TEM 1920-BA BÁ- / BONY KÖSÉGBE / JUTOTAM A BÁBO / NYI TEMETŐBE / LET UTAMNAK / A VÉGE OTT TALÁL- / TAM MEG A HE- / JEM HOGY HOVÁ / HAJTSCAM (!) LE A / FEJEM JÖVEL JÖVE- / L ÉN KRISZTUSOM / NE HAGY UTOLSO / ORÁMON ÉLT 78 / ÉVET MEGHALT 1923 BA OKTOBER 10 KEN. / — A két mezőre osztott kő jobb oldalán az előbbi feleségének a sírfelirata csak amannak változata.⁸¹ Néha azonban a sírköveken is tovább él a kopjafák szöveg-egyszerűségének hagyománya. Például ezen az alábbi furcsa szövegű sírkövön: 1928 DECEM. 27. IT NYUGSZIK BÉKÉBEN ESZES LÁSZLÓ ÉLT 24 ÉVET ISTEN ORSZÁGÁNAK POLGÁRA / EDES ANYJA DEBRECENI ERZSÉBET ÉLT 36 ÉVET ÉS BÁTÝJA ESZES FERENC, 8 NAPOT LEGYETER AZ URBAN BOLDOGOK.

Ez utóbbi felirat már egy olyan családnevet is magában rejt, amelynek férfitagjai e faluból kihaltak, t. i. a *Debreceni* család nevét. A többi síremlékeken is találkozunk olyan nevekkel, amelyeknek ma már nincsenek viselői a faluban. A legtöbb név tulajdonosa csak beköltözött lévőta-tanító vagy kisbirtokos nevét tartotta fenn. Egyik sírkövön azonban találkozunk olyan névvel is, amely egy férfiágon már kihalt család nevét őrizte meg. Ez a *Sáfár* család.⁸² A két egykor virágzó család emlékét nemsokára már csak a két porladozó sírkő tartja fenn.

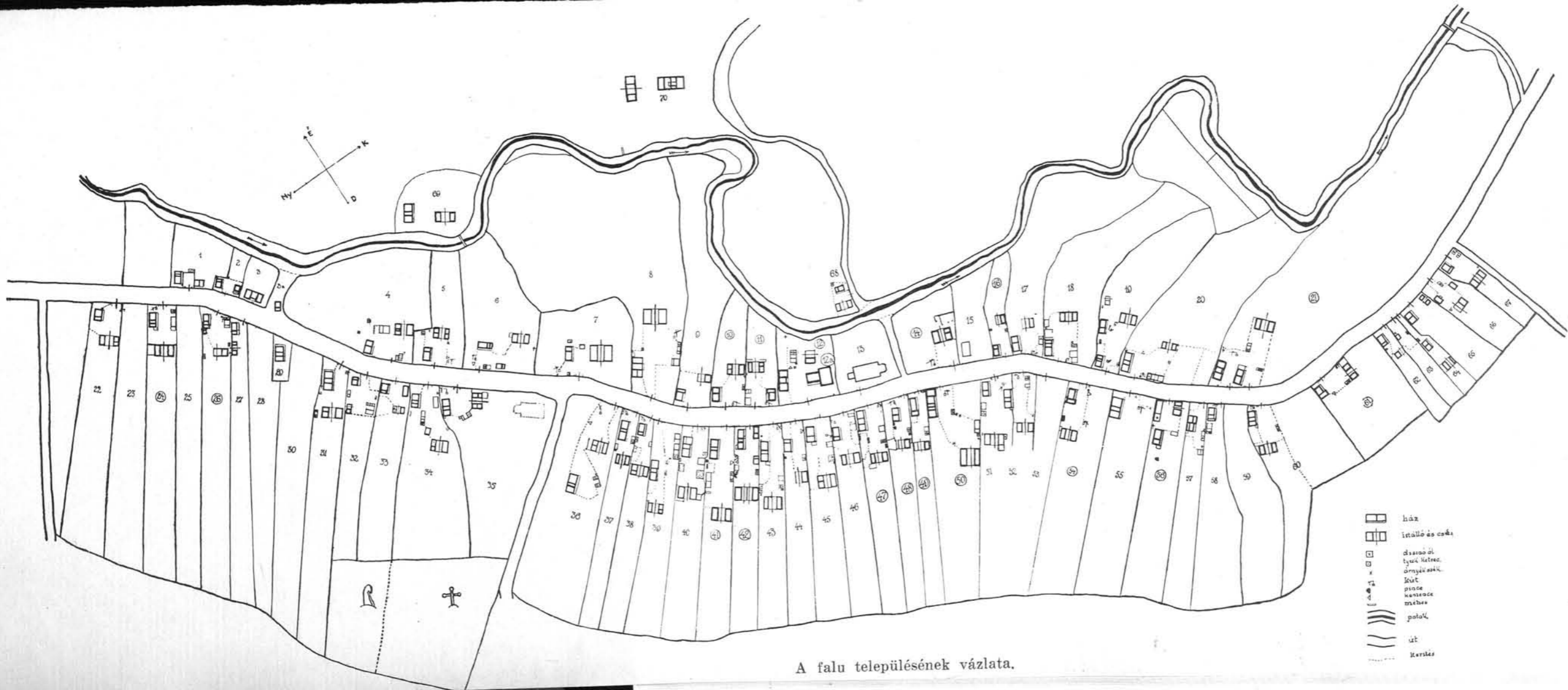
* * *

⁸¹ Legfeljebb az utolsó sorokban az *utolsó* szó *utorsó* alakváltozata érdemel figyelmet, mint kalotaszegi népnyelvi sajtósáág.

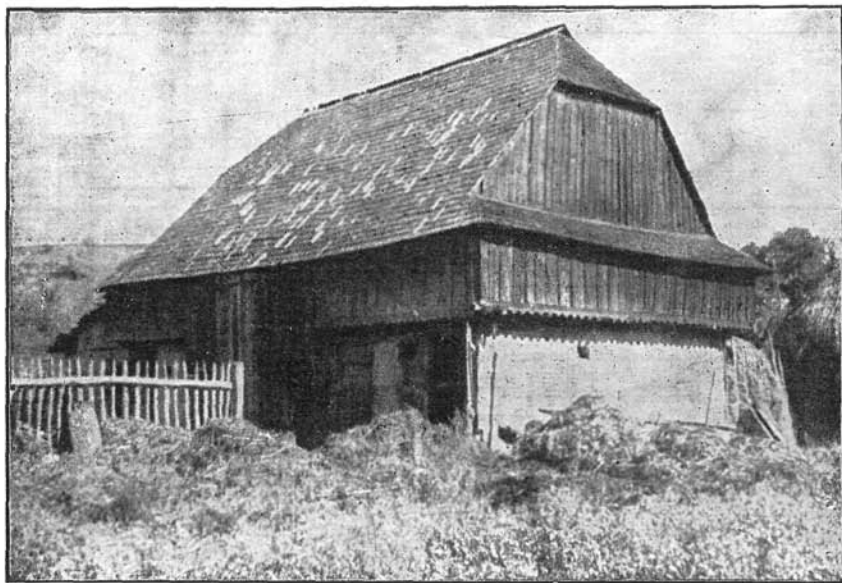
⁸² Egyetlen nőtagja Ilona él, mint Eszes Kis János özvegye. Az előbb említett Debreceni családból is csak egyetlen öregebbrendű asszony él mint Eszes István Dézsi felesége a faluban.

Bábony történetének és településének vizsgálata nem egy vonatkozásban pontosabbá teszi azokat az ismereteket, amelyekkel egyik legérdekesebb néprajzi területünkről, Kalotaszegről rendelkezünk. Érdekes volt e falunak, mint vegyes lakosságú településnek vizsgálata. E vizsgálat során kiderült, hogy a magyarság a telekelrendezésben sokkal inkább őrzi azt a hagyományos formát, amelyet jellegzetesen erdélyinek ismerünk, míg a ruménség inkább hajlik a szétszórtabb, e telepedés-formától többé-kevésbé eltérő elrendezés felé. Magában az építkezésben nem tudunk semmi jellegzetesen magyar, sem háztípusra rámutatni. Valószínűleg úgy állott régebben is a helyzet, mint ma, hogy a faluban levő ácsok bármely nemzetiséghez tartoztak is, kölesönösen ellátták a falu mindkét nemzetiségéhez tartozó lakosainak építkezési szükségleteit. Így történik ez ma is. Az újabb vágott-fedelű házak divatja kívülről jött. Talán a középlaki magyar ácsok kezdték e házakat először építeni, mint ahogy ők építették első ízben az egészen újfajta *árbuc*-os, cifrázott homlokzatú házak legszebb példányait is (28. kép). Az építkezés fejlődésében nincs megállás és ha a hagyományos formák további fejlődése szempontjából ma hanyatlónak kell jellemeznünk Bábony építkezési viszonyait, a tágasabb házak, a nagyobb ablakos szobák valami reményt ébresztenek, hogy a hagyományos építkezési móddal való szakítás, az építkezés elvárosiasodása kárpótlásképpen talán e faluban egészségesebb és emberibb lakásvizonyokat teremt.

Dr. Szabó T. Attila.

A falu településének vázlatja.

20. kép: Bódizs István vágott fedelű csüre.

21. kép: A ref.
egyház lebontott.
régí borona-csüre.
(Alaprajza a 6. képen.)

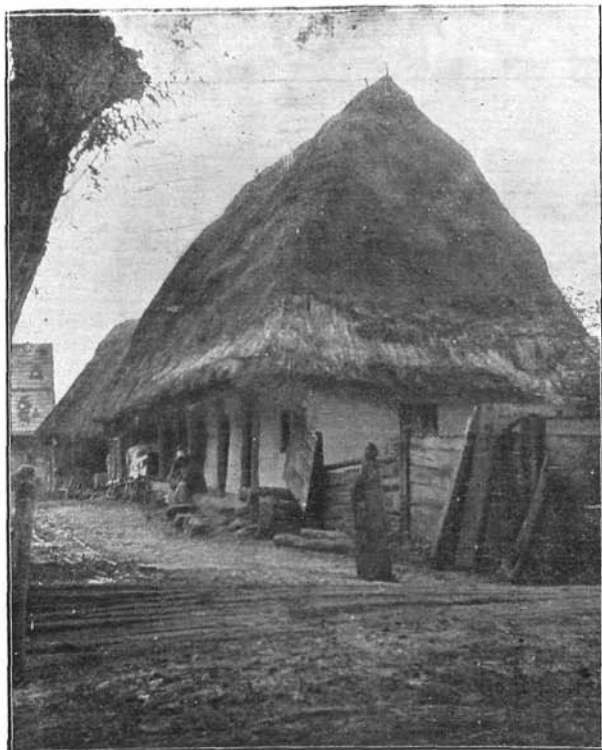
22. kép: Varga János régi szalmafedeles háza.

23. kép: Balmoş Juon régi típusu háza.

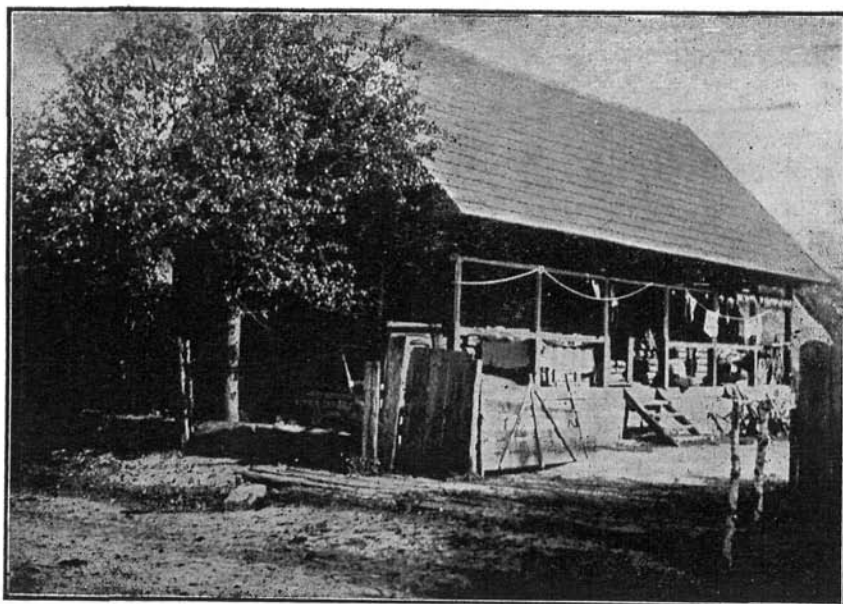
24. kép: Moga Nicolae „több mint 100 éves“ háza.

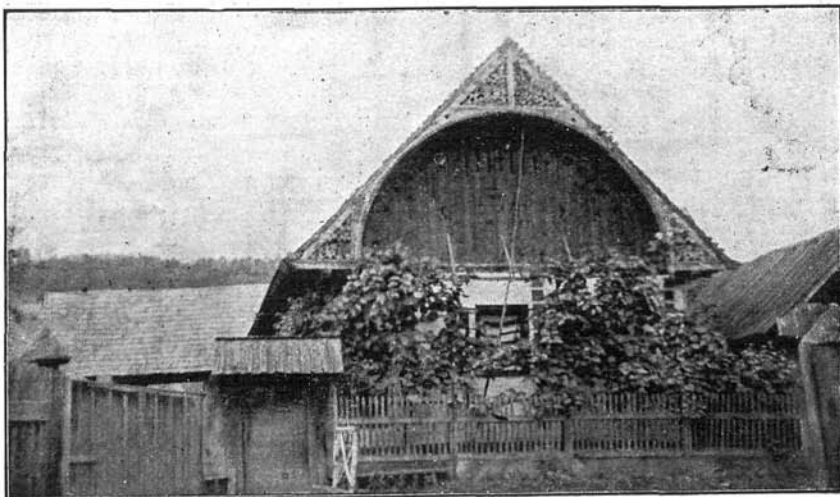
25. kép: Eszes István Dézsi régi szalmafedeles háza.

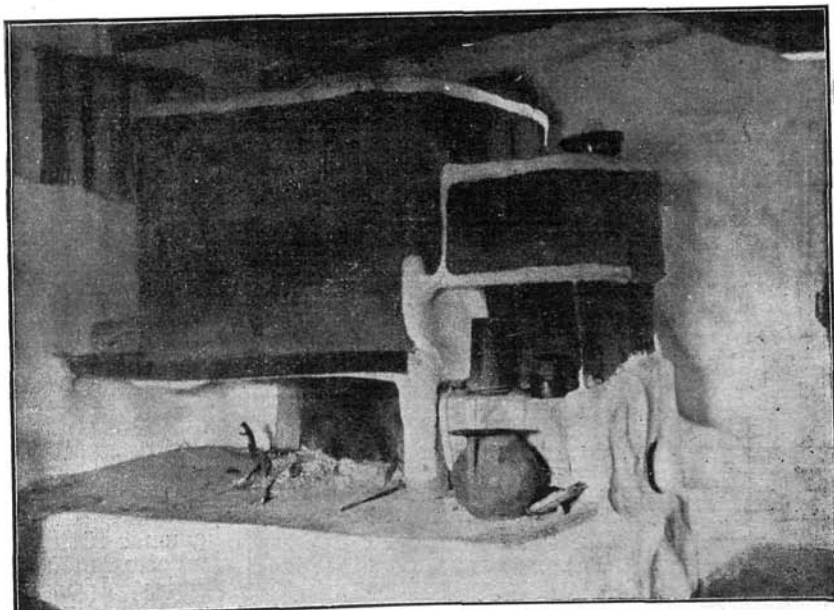
26. kép: Filip Tódor egyosztatú háza és félig nyílt tűzhelye.
A háttérben a szomszéd telek szalmafedeles csűrje.

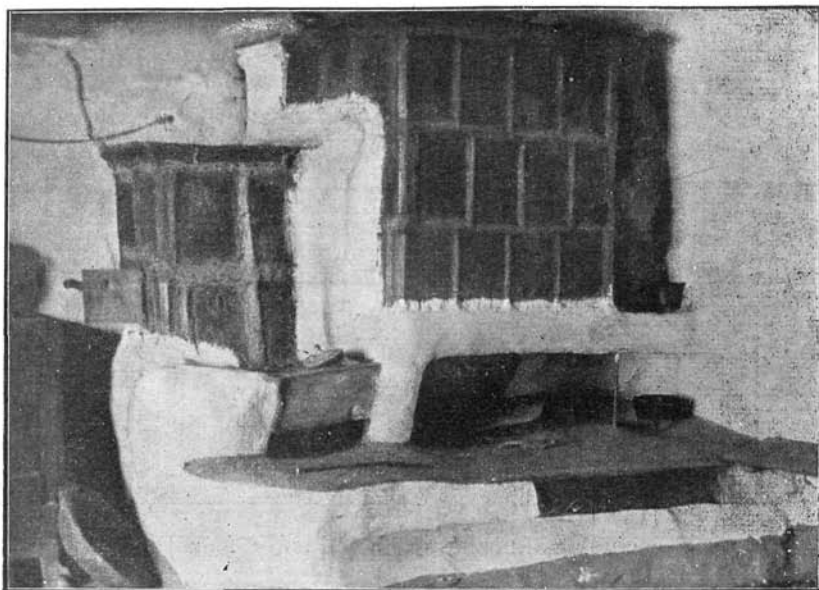
27. kép: Raita Nicolae újabb, épülőfélben levő háza.

28. kép: Eszes Kiss Jánosné újabb stílusú, cifrázott elejű háza.

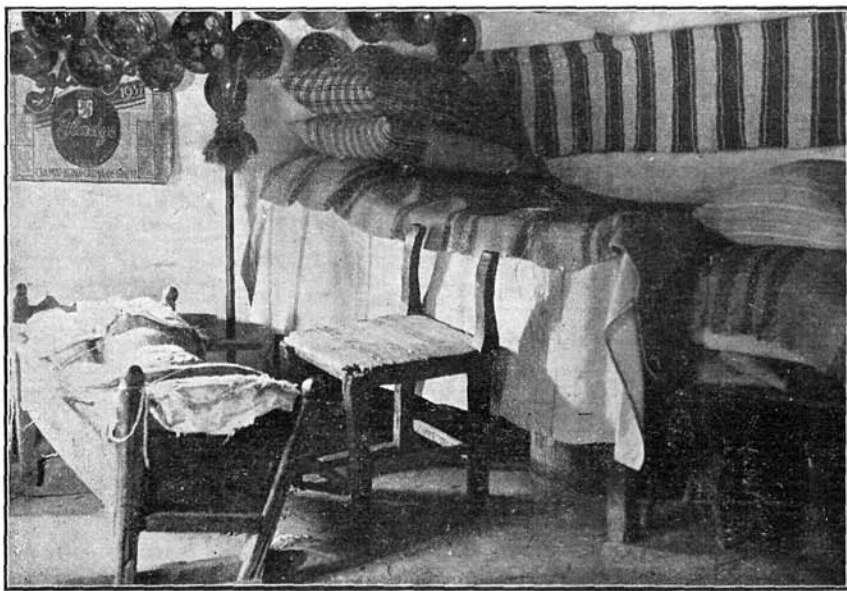
29. kép: »Cuptor« és »fit'eu« Moga Nicolae házában.
A csempék mázatlan vörösre és kékesfehérre festett anyagból.

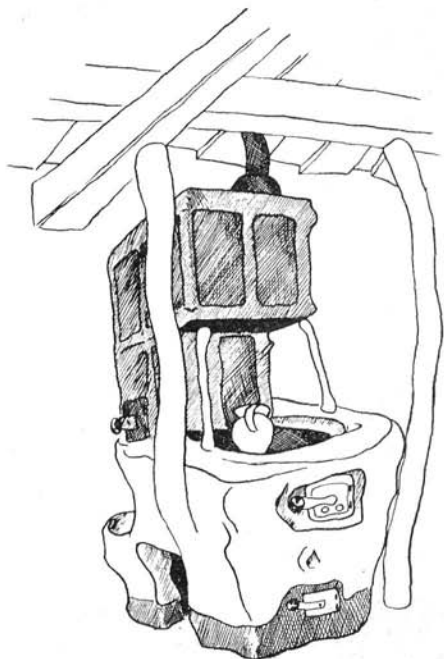
30. kép: »Kemen-
ce« és »füttő«
Eszes Jankó há-
zában. A csem-
pék zöldmázos,
mintás anyagból.

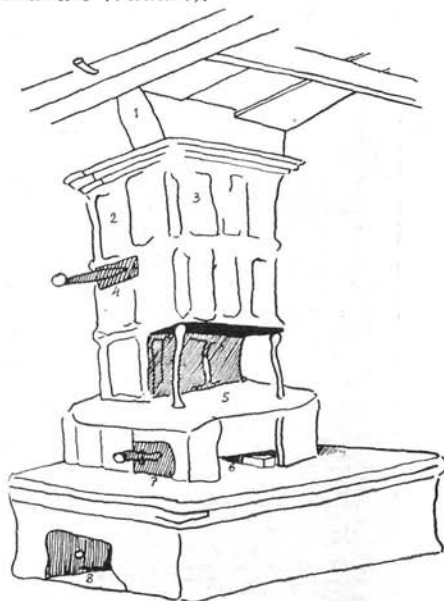
31. kép: Bódizs
Istvánné újabb
kemenca-füttője.
Mellette menye,
Bódizs Jánosné
Eszes Kis Ilus ül.
A csempék zöld-
mázasak és min-
tásak.

32. kép: Balmoş Iuon szobájának sarka. A falon a ma már csak runén házakban látható rúdravaló (*rudari*).

33. kép: Régi »fűtő« Varga János kismemesi házában. A csempek mintája a 35–36. képen.

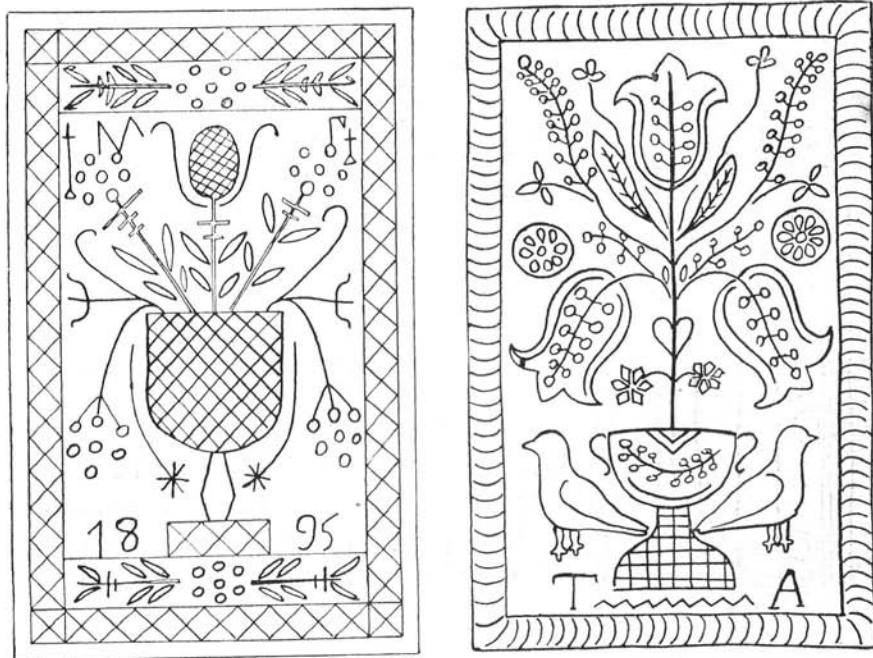
34. kép: Újabb »fűtő« Eszes Laci Jankó házában. 1. kürtő, 2. a fűtő ódala, 3. a fűtő eleje, 4. lér, 5. fűtővas, 6. fűtő alatt, 7. kisajtó rajta: rigli és fogó, 8. iuk (ez sokszor tele van »bokoló«-val, mindenféle »motyó«-val). A csempek mintája a 39. képen.

37. kép: Kályhacsempe Eszes Jankó malmának padlásáról. A minta nagyon régi: előfordul régi kalotaszegi varrottásokon, sőt a sövényfalvi ref. egyház egyik XVII. századi keleti himzésén is.

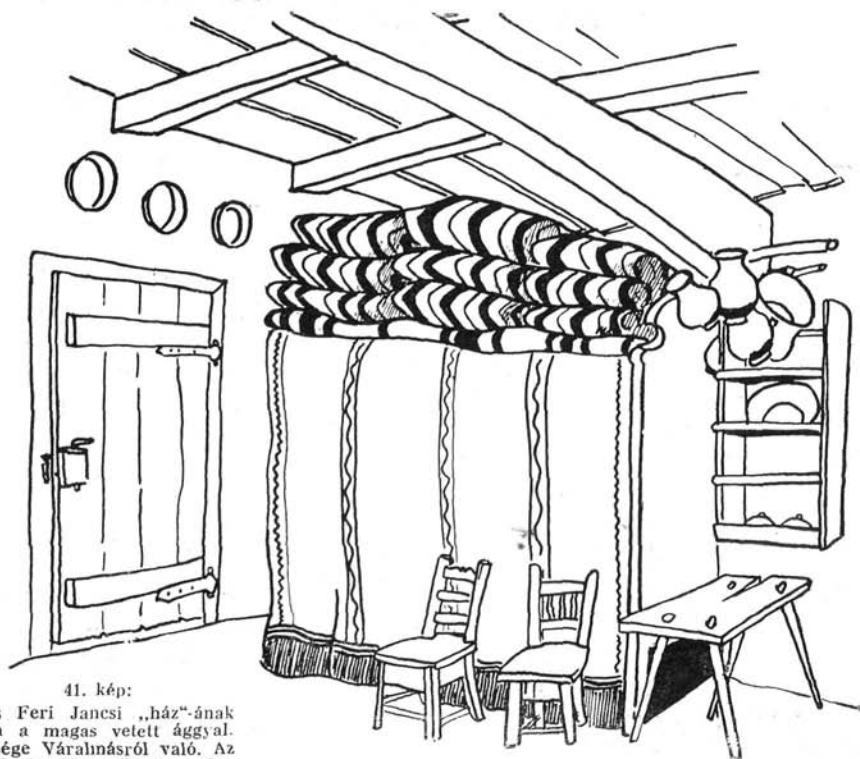

35—36. kép: Kályhacsempék Varga János régi fűttőjéről. Csaknem teljesen azonos csempe-mintát láthatni Malonyainál (I. 213, 215) Bányahunyadról, illetőleg Magyarvalkóról.

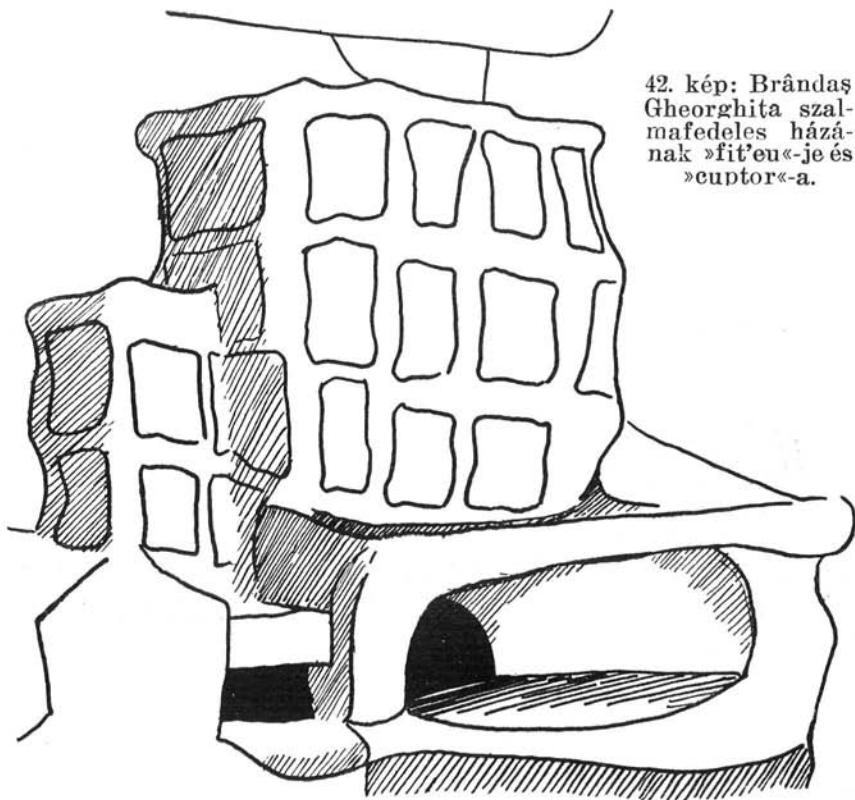
38—39. kép: Kályhacsempe 1895-ből; ugyanezzel a mintával 1882-ből is. Malonyainál (I. 214) a ketesdi Kis Lőrinc kályhacsempéi között látható ehhez hasonló. — Kályhacsempe Eszes Laciné fűttőjéről. A T. A. jelzés egyeseken K. A.-val váltakozik; ez utóbbi a Kovács Alajos, váralmási kályhás betűjegye. Hasonló kályhacsempe-mintát Malonyai (I. 214) Kispetriből közöl.

40. kép: Nimet Ileana
szalmás boronaháza.

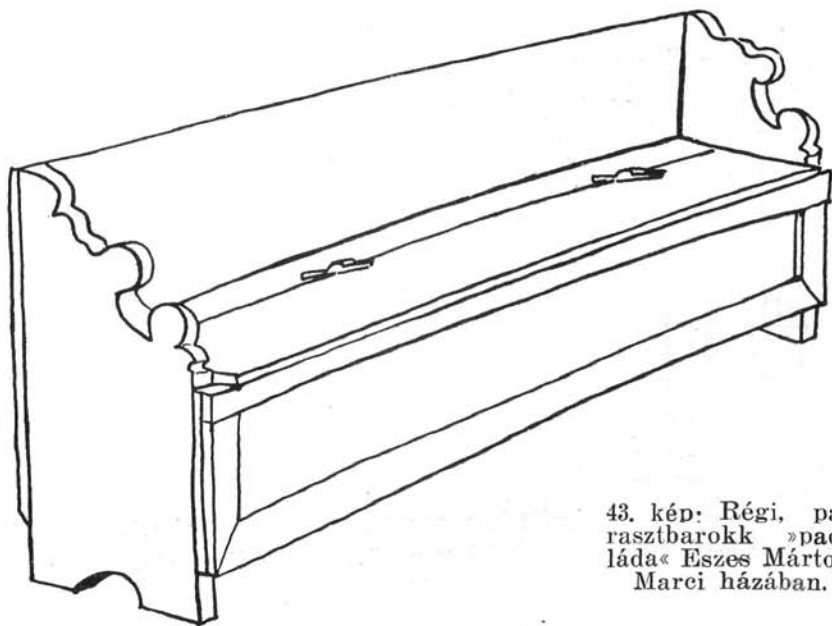

41. kép:

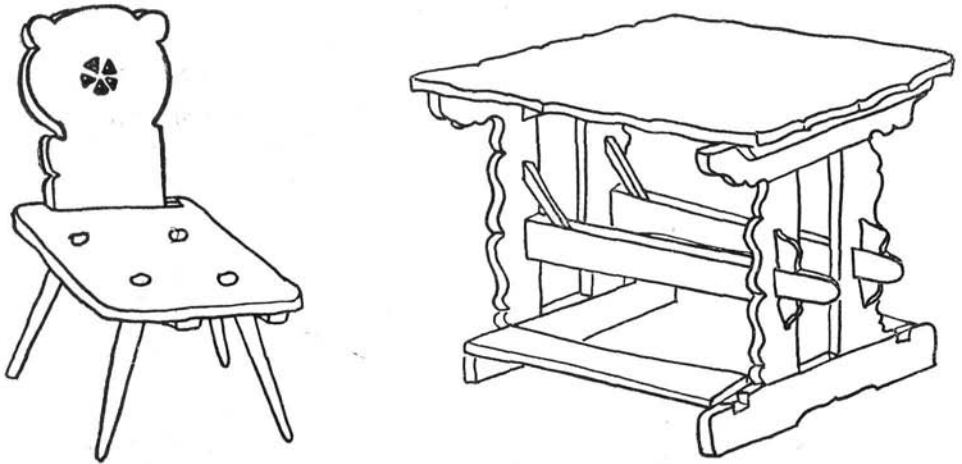
Eszes Feri Jancsi „ház”-ának sarka a magas vetelt ágygal. Felesége Váralmásról való. Az ágy legfetején esikosan szőtt, csupos párnák, alatta gyapjúpokróc; mindez polcon van. Az ágyat írásos díszítésű ágylepedő takarja.

42. kép: Brândaş
Gheorghita szalmafedeles házának »fit'eu«-je és »cuptor«-a.

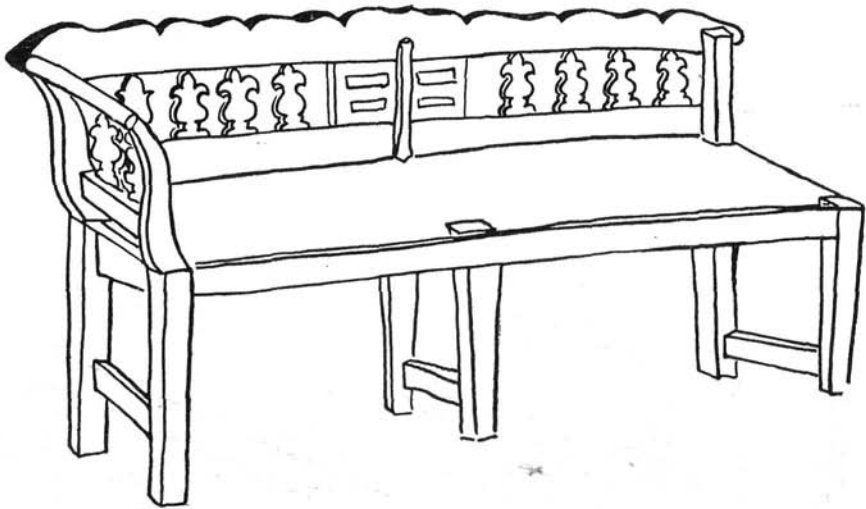

43. kép: Régi, parasztbarokk »padláda« Eszes Márton Marci házában.

44. kép:

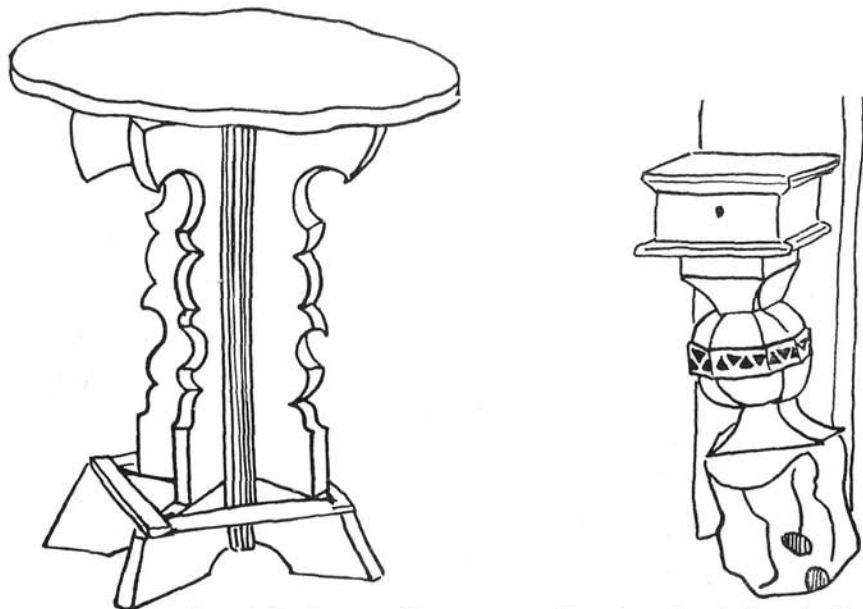
A széket Ágoston Ferkő készítette Sztánán Bódizs Istvánné számára.
A parasztkorok asztal az Eszes István Dézsi házában található.

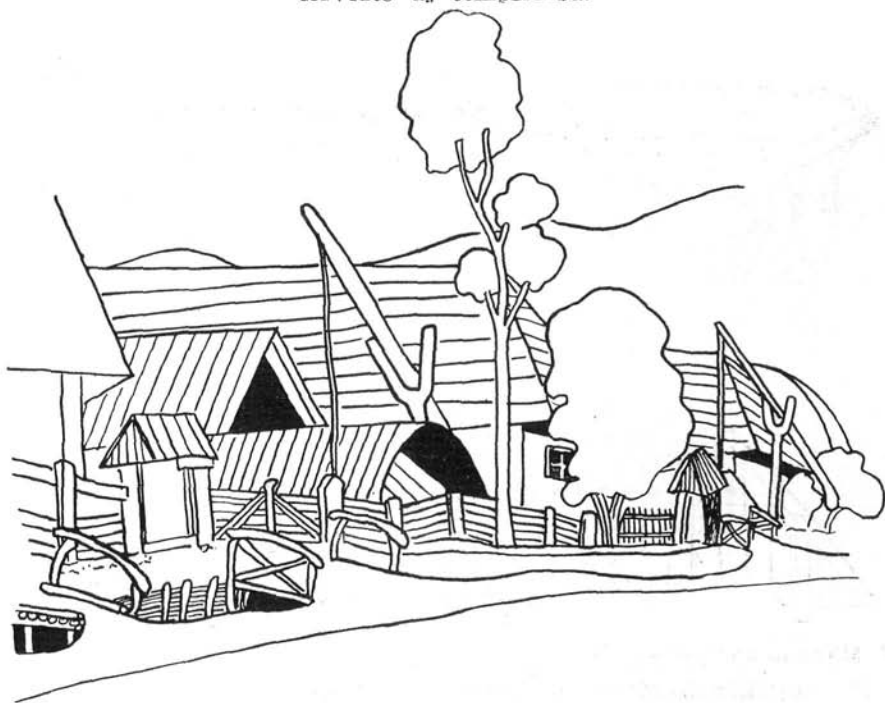
45. kép:

Märginean Tódor készítette zárospad Bódizs Jánoséknál. Közepütt
a téglá-alakú részecskében a következő felirat olvasható:

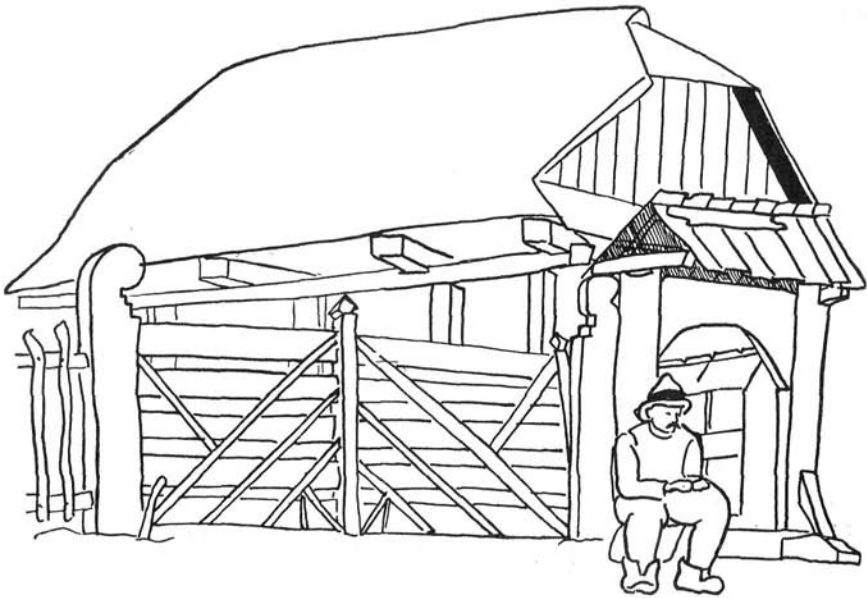
BODIS / KATA / 19 / 10 //.

46. kép: Régi úrasztala és persely a református templomból; mindkettő az újabban lebontott, régi paticsfalú templomokéból került a Kós Károly tervezte új templomba.

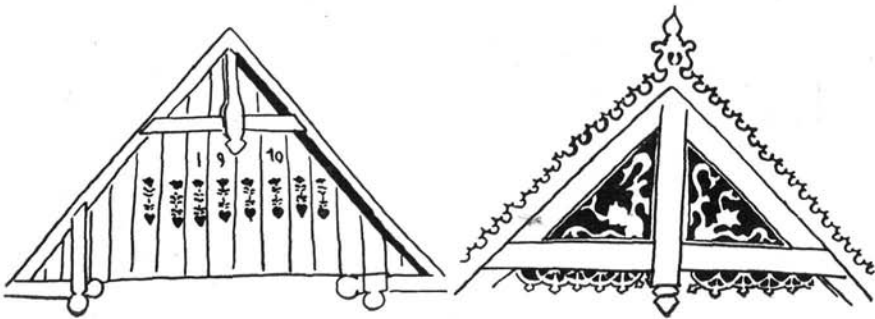

47. kép: Bábonyi utca-részlet.

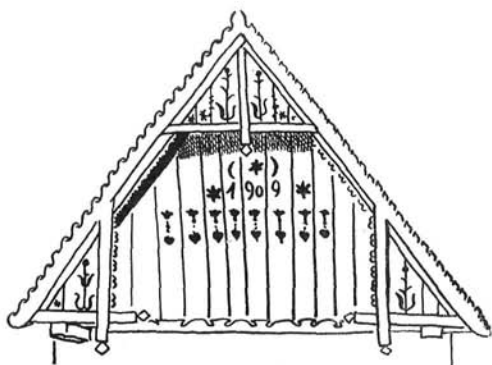
48. kép:

Újabb »vágott fedelű« ház; előtte levél- és kiskapu.
Néhai Nimet Nicolae számára épült.

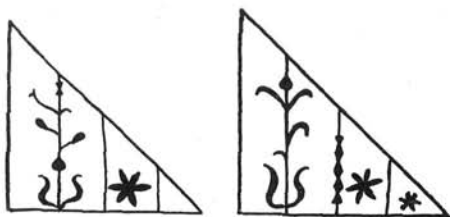

49. kép: Újabb házelő deszkába
vágott virágdíszsel és évszámmal.

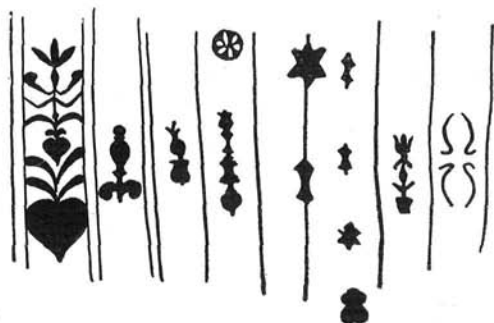
50. kép: Tulipánban végződő
házorom-dísz.

51. kép: Magyar házelő;
újabb stílus.

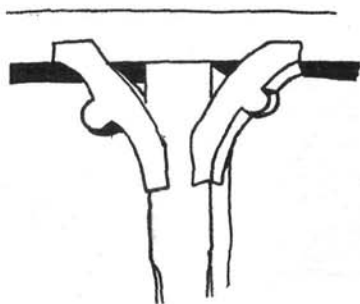
53. kép: Egy házelő sarokdísze.

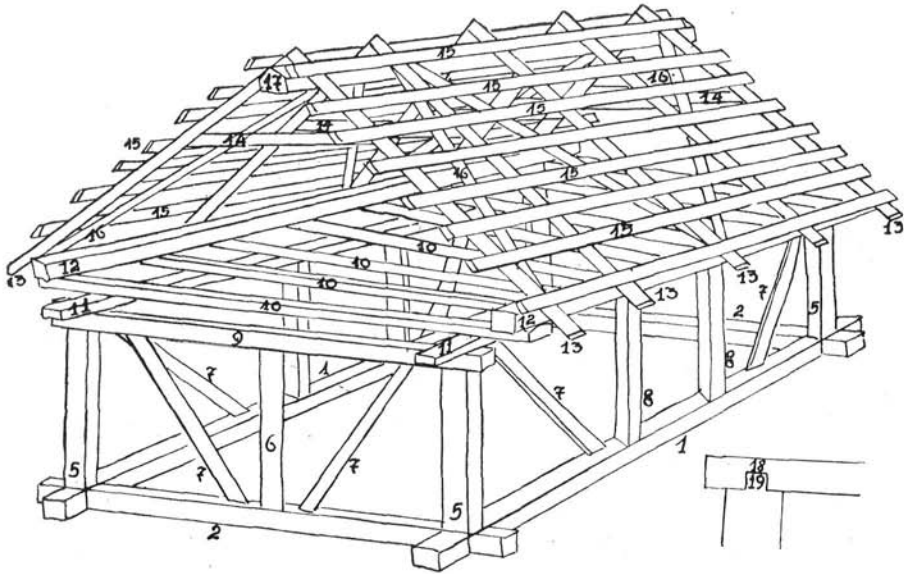
52. A házelő deszka-felületébe vá-
gott 10 fajta dísz különböző házak-
ról.

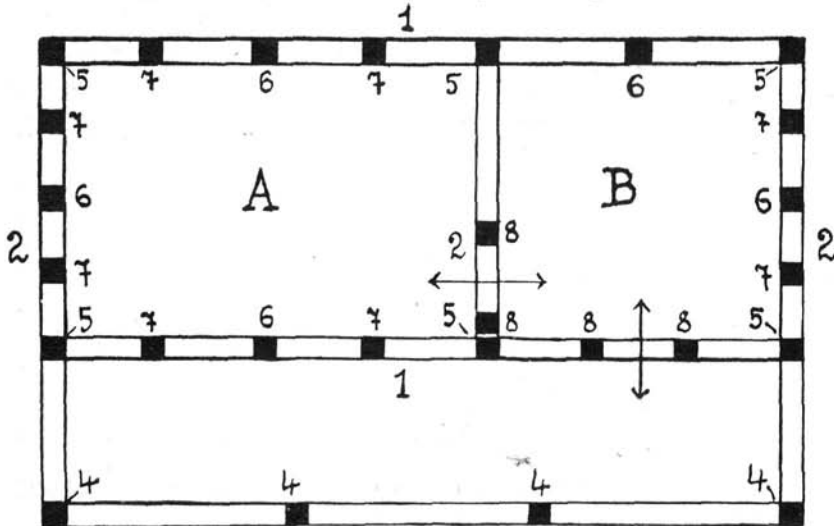
54. kép. Sarokdísz egy házelőről.

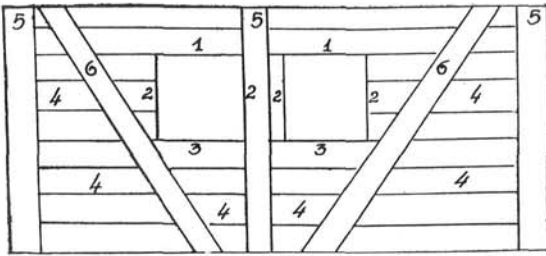
55. kép: Tornácoszlop »könyök«-e.
Az álló gerenda a »lálfa«, a víz-
szintes a »lálffagerenda«.

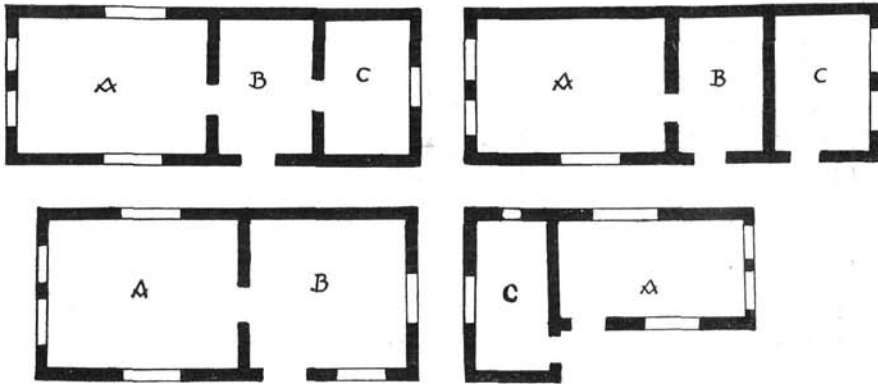
56. kép: A ház szerkezeti vázlatja. 1. hosszútalp, 2. rövidtalp, 3. láffagerenda (csak tornácós házaknál), 4. láffa (u. a.), 5. saroksas, 6. ablak- vagy egyenes-sas, 7. görbesas, 8. ajtósas, 9. rövidkoszorúgerenda, 10. főjőgerenda, 11. hosszú koszorúgerenda, 12. szarufagerenda v. szarufatartó, 13. szarufa, 14. kokasülő, 15. lécz, lécezés, 16. szélkötés, 17. szarvazat, 18. véset, 19. csap, régen: makk. — A vázlat az egyszerűség kedvéért tornáctalán, egyoszthatú ház szerkezetét szemlélteti, holott ez Bábyonban nagyon ritka.

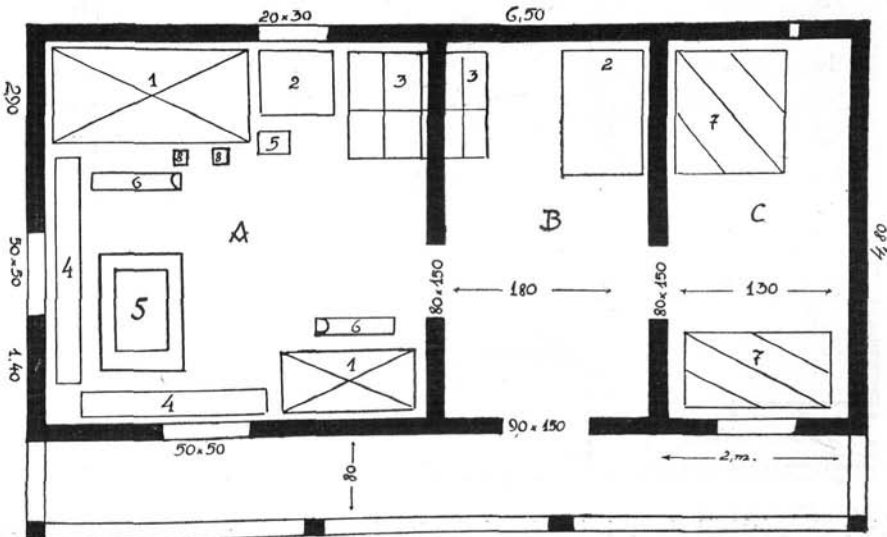
57. kép: Házalaprajz. A számok ugyanazt jelentik, mint az előbbi rajzon. A hiányzó 3-as jelzés a »láffák«-ra fejtül ráhelyezett »láffa gerendát« jelzi a tornácós házaknál. E gerendának egy részlete látható az 55. képen; ennek és a »láffák«-nak összekötésére, illetőleg megerősítésére szolgál a »könyök«. A = elsőház, B = pitar.

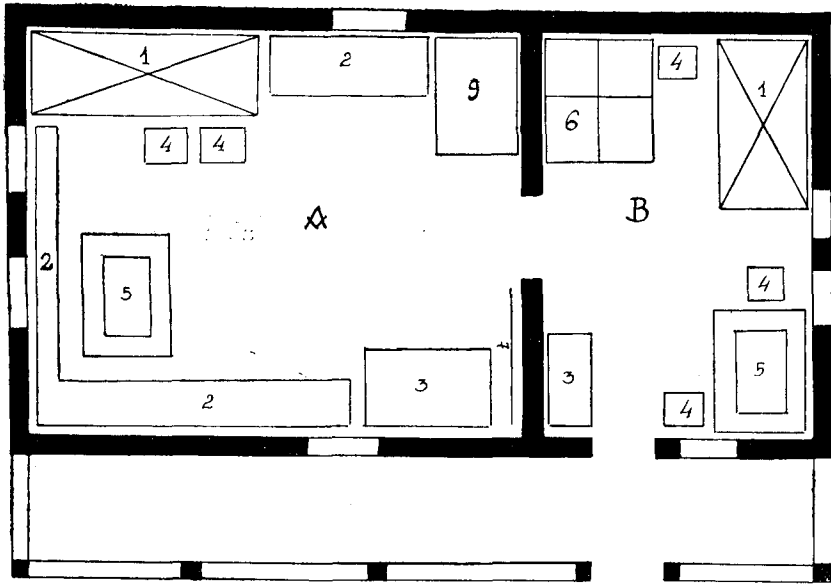
58. kép: A rakófás ház oldalfalának építési módja. 1. ablak-szemöldök, 2. ablaksas, 3. ablak-ajja, 4. rakófa, 5. egyenes- vagy ablaksas, 6. görbesas.

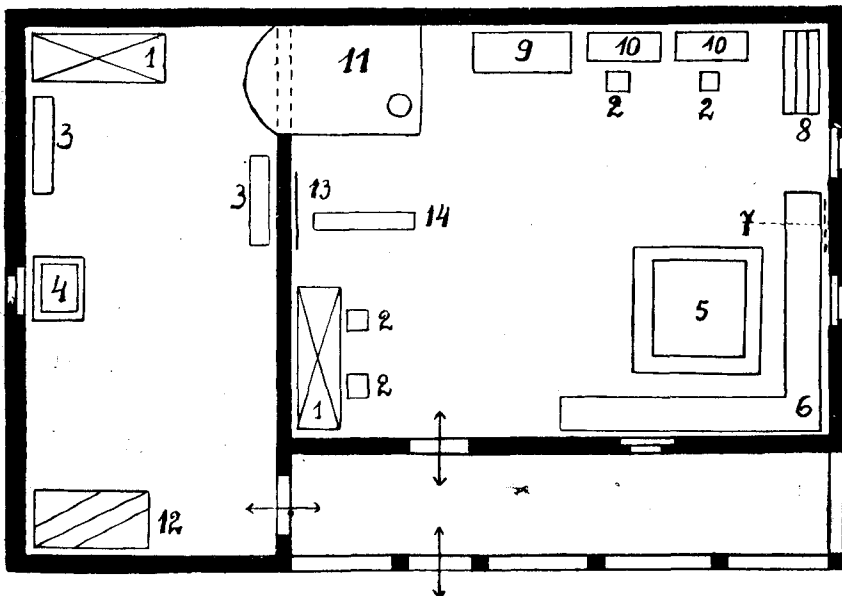
59. kép: Ház-alaprajzok. A = elsőház, B = pitar; a felső sorban a baloldali alaprajzon C = kamra, a jobboldalin C = külön ház (= szoba).

60. kép: Moga Nicolae régi házáának alaprajza és berendezése. 1. ágy, 2. láda, 3. fűtő és kemence, 4. padláda, 5. asztal, 6. bőleső, 7. nagyláda vagy hambár, 8. szék. — A = elsőház, B = pitvar, C = kamra.

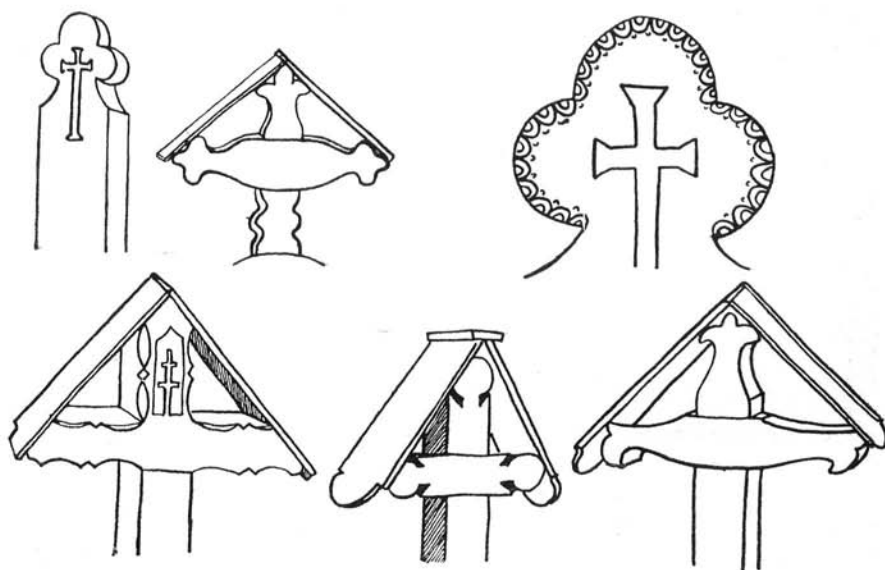

61. kép: Eszes Márton Marci ácsmester újabb házának alaprajza és berendezése. 1. ágy, 2. padlóda, 3. láda, 4. szék, 5. asztal, 6. »fűtő« sütőkemencével, 7. »stelázs«, 9. »fűtő«.

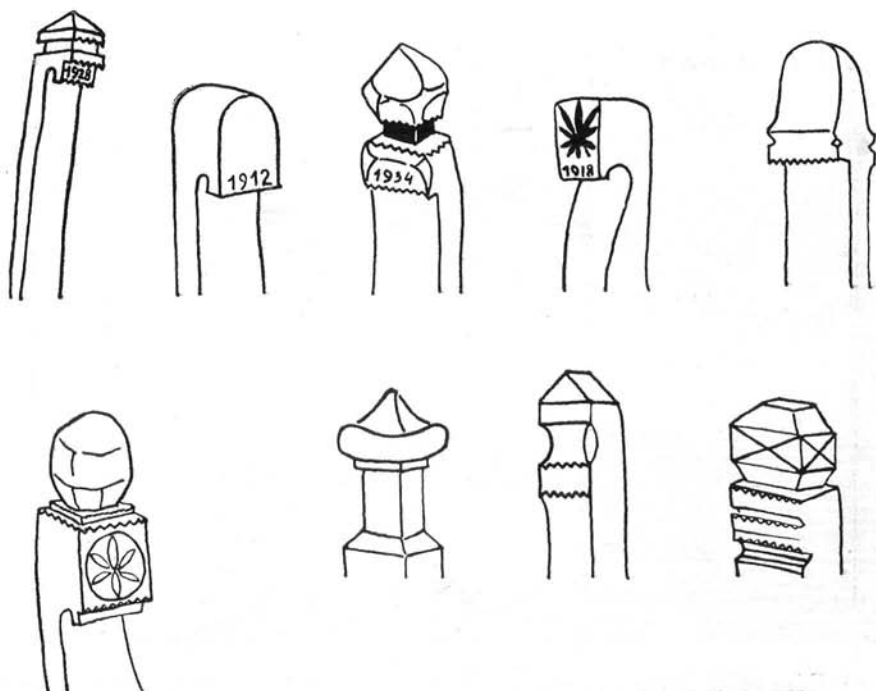

62. kép: Eszes Feri Janesi újabb házának alaprajza és berendezése; gazdája ácsmesterséggel is foglalkozik. 1. ágy, 2. szék, 3. pad, 4. faliasztalka, 5. asztal, 6. padlóda, 7. tükör, 8. kaszten, 9. régi tulipános láda, 10. újabb festett láda, 11. fűtő és kemence, 12. szűszik, 13. tálas, 14. mosószék.

A szoba ágyas sarka a 41. képen.

63. kép: Keresztek a görög katolikus temetőből.

64. kép: Nehány »fütül való fa« (kopjafa) oszlopfője a református temetőből.

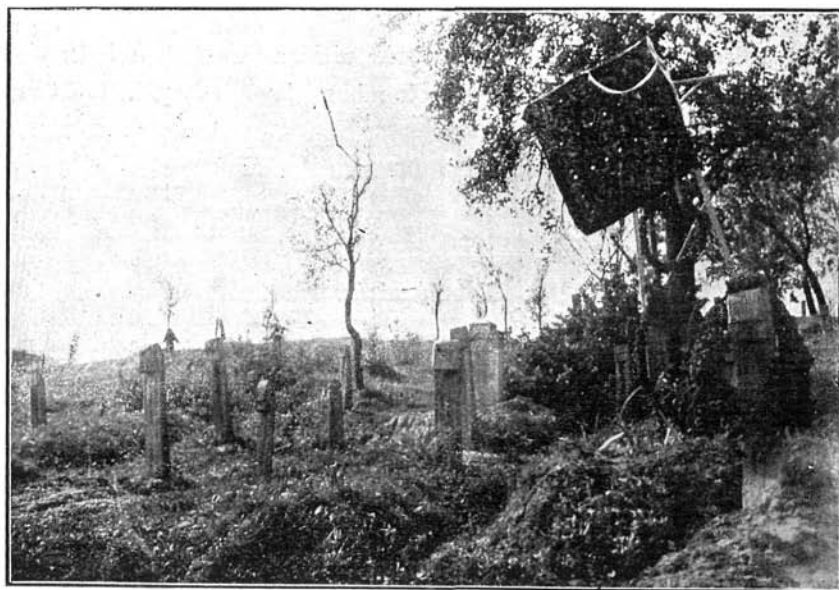
65. kép: A görög katolikus temető.

66. kép: Részlet a refermátus temetőből. Az előtérben a két egymás mellett álló »fűtül való fa« két testvéré.

67. kép: Zászlós kopjafa (1936).

68. kép: A zászlós temetkezés késői emléke (1937). Az előtérben a kopjafára ráerősített rúd a kifeszített kendővel és szallagdíszsel a régi zászlós-kopjás temetkezés utolsó maradványa.

A rajzok és a fényképek készítői.

1. CSAPÓ ERNŐ: 5, 22, 25, 28. sz.
2. KÁLLAY ERNŐ: 56, 58—61. sz.
3. KÓS ANDRÁS: 8—20, 34—36, 38—55, 63—64. sz.
4. KOVÁCS GYULA: 31, 65, 67. sz.
5. NÉMETHY SÁNDOR: 15. sz.
6. SZÉKELY PÁL: 6—7, 57, 62. sz.
7. TÓTH KÁLMÁN: 1—4, 21, 23, 26—27, 29—30, 32, 66, 68. sz.

A 2. és 6. alattiak rajzai saját helyszíni vázlataim alapján készültek. Kállay rajzolta át nyomdai sokszorosítás céljára Kósnak a helyszínen készült ceruzarajzait. A 37. kép a birtokomban levő csempéről közvetlenül készült.

Hibaigazítás.

Folyóiratunk 39. lapjának alulról a 12. sorában *Kemény* helyett *Kémeru*, a 43. lap 5—6. sorában Lészai *Ferencné* helyett, L. *Istvánné* olvasandó.